

керувати церквою. Вимагав повторного хрещення тих, хто під час гонінь під загрозою репресій з боку влади приніс жертву язичницьким богам і тим самим зрадив християнську віру. За імператора Валеріана під час нових гонінь на християн, Кипріяна було страчено. Залишив по собі 66 послань і 12 трактатів. Основна спрямованість його праць – захист ідеї сильної церкви з чіткою ієрархією. Багато ідей Кипріяна щодо ієрархічної побудови церкви стали згодом нормами церковного управління.

⁹ Слід читати: „Церкви для заняття“.

¹⁰ Згідно з Канонами православної церкви або Книги правил, правила 81 Правил Святих Апостолів: „Рекли мы, яко не подобает Епископу или Пресвитеру вдаваться в народныя управления, но неопустительно быти при делах Церковных. Или убо да будет убежден сего не творити, или да будет извержен. Ибо никто не может двум господам работати, по Господней заповеди“.

¹¹ Мається на увазі резонансне вбивство білоемігрантом у Варшаві радянського повноважного представника у Польщі П.Л. Войкова 7 липня 1927 р.

¹² У посланні митрополита Сергія так: „Мы хотим быть православными и в то же время сознавать Советский Союз нашей гражданской родиной, радости и успехи которой – наши радости и успехи, а неудачи – наши неудачи. Всякий удар, направленный в Союз, будь то война, бойкот, какое-нибудь общественное бедствие или просто убийство из-за угла, подобное варшавскому, сознается нами, как удар, направленный в нас. Оставаясь православными, мы помним свой долг быть гражданами Союза „не только из страха, но и по совести“, как учил нас апостол (Рим. XIII, 5)“. *Цит за: Одинцов М.И. Декларация митрополита Сергия от 29 июля 1927 г. и борьба вокруг нее // Отечественная история. – 1992. – № 6. – С. 132.*

З послання апостола Павла до римлян за Синодальним виданням: „И потому надобно повиноваться не только из страха наказания, но и по совести“ (Рим. 13: 5).

¹³ У посланні митрополита Сергія так: „придется или переломить себя, и, оставив свои политические симпатии дома, приносить в церковь только веру и работать с нами только во имя веры, или, если переломить себя они сразу не смогут, по крайней мере не мешать нам, устранившись временно от дела“. *Цит за: Одинцов М.И. Декларация митрополита Сергия от 29 июля 1927 г. и борьба вокруг нее ... – С. 132.*

¹⁴ За Синодальним виданням: „Молитесь о нас; ибо мы уверены, что имеем добрую совесть, потому что во всем желаем вести себя честно... Бог же мира да усовершит вас во всяком добром деле, к исполнению воли Его, производя в Вас благоугодное Ему через Иисуса Христа. Ему слава во веки веков! Аминь“ (Евр. 13: 18, 20, 21).

Summary

Author includes to scientific application unknown earlier text – Message from exarch Michael (Ermakov) to clergy and believers of 17 November 1927, explaining causes, which were coursed appearance of this document, commenting on its basic idea and underlining its social resonance.

О. Б. Татарченко

РОЗГОРТАННЯ АТЕЇСТИЧНОЇ РОБОТИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст.

У наші дні, коли в Україні утвердилися свобода совісті та вільнодумства, проблеми історії релігії та історії церкви стали актуальними у наукових колах істориків. Зокрема актуальною стала проблема формування антирелігійної пропаганди у 1920-х – 1930-х рр. Вже значний внесок у розробку даної теми зробили український історик Дудка Л., російський історик Слезів А. та ін. Однак серед слабо досліджених питань вітчизняної історії залишається тема розгортання атеїстичної роботи на підприємствах Півдня України у 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст. Регіональний рівень розробки зазначеної тематики з використанням місцевого матеріалу потребує подальших досліджень науковців. Саме цей фактор і став вирішальним у визначенні теми даної статті. Автор ставить за мету привернути увагу істориків до актуалізації даного напрямку досліджень у вітчизняній історичній науці.

Із прийняттям Декрету про відокремлення церкви від держави, а школи - від церкви від 20 січня 1918 р. держава поступово почала розгортати антирелігійну пропаганду [1, с.371]. Почала виходити антирелігійна література, у центральній та місцевій пресі з'явилися публікації відповідного змісту. Одним із перших суспільних прошарків, котрий почали наворачати до безвірницького руху, стала категорія молодих працівників. Доказом цього може слугувати загальнономіські збори молоді членів союзу Всемедиксантруд Миколаєва від 29 грудня 1923 року, на котрих було заслухано доповідь т. Варнського та співдоповідь т. Дукача „Про Різдво Христове“. Збори прийняли резолюцію, у котрій зазначили наступне: „Молодь вважає, що капіталістичний лад протягом тисячоліття тримав робочий клас у кайданах темряви за допомогою релігії та усіляких свят, що є затемненням мас.“

Зараз завдячуючи Радвладі робітники та селяни звільнені від рабства та усіляких затемнень релігії. Загальні збори вважають, що Різдва Христового не було і, що оповідання про нього взяті зі свят древніх народів і [таким чином] створена легенда. Тепер робітники та селяни, маючи можливість вивчати всю давню історію, вважають, що після вивчення історії не доводиться вірити всіляким легендам, ні на чому не заснованим” [2, арк.357]. Слід зауважити те, що скоріш за все, такі резолюції були банальним декларуванням робітничими організаціями підтримки релігійної політики держави, а організованих та злагоджених дій у пропаганді атеїзму серед робітників наразі не спостерігалось.

Однак вже з 1925 року атеїстична діяльність у радянській державі набуває рис керованого та цілеспрямованого руху. Під керівництвом секретаря ЦК ВКП(б) Є.М. Ярославського був організований “Союз безвірників”, пізніше переіменований у “Союз войовничих безвірників” (1929 р.). Який вже через рік після свого заснування налічував 87 тис. членів [3, с.127].

Активізувалася робота з антирелігійної пропаганди й на Півдні України. Зокрема у найбільшому промисловому центрі регіону – Одесі, на шістнадцяти підприємствах та у шести клубах було розпочато читання масових лекцій зі світознавства, велися систематичні заняття у гуртках на восьми підприємствах за участі 235 членів, створено виставку антирелігійної літератури при бібліотеці Агітпропу, пересувні виставки поповнено антирелігійною літературою на 18%, природознавчою – на 10% [4, арк.77]. Таку увагу безвірників до робітників, можна пояснити думкою російського історика Слезіва А. про те, що антирелігійна пропаганда в основному була орієнтована на бідняцькі та пролетарські прошарки як на такі, що найбільш легко сприймають спрощені схеми та гарні лозунги [5, с.135].

Однак, не зважаючи на пожвавлення діяльності безбожників, створення безвірницьких гуртків на початковому етапі відбувалося в основному при державних органах. Так, перший осередок у Херсоні з’явився при окрфінвідділку у 1925 році. Головну мету він вбачав у “звільненні працівників від столітнього релігійного дурману, шляхом засвоєння природничо-наукових знань”. Вони вважали, що за допомогою “боротьби проти релігії зі зброєю наукового дослідження, суспільство має за мету зламати те підґрунтя, на котрому досі тримаються релігійні вірування”. Тим часом даний напрям роботи в інших організаціях, у тому числі й на підприємствах майже не просувався [6, с.2].

Згодом у місцевій пресі почали з’являтися публікації, що наголошували на пожвавленні атеїстичної роботи. Наприклад, у газеті “Красный Николаев” (з 16 червня 1930 р. “Шлях індустріалізації”), друкованому органі окркомуні К(б)У, окрвиконкому і окради профспілок Миколаєва, у статті “Прилучайтесь до антиріздвяного штурму!” від 27 грудня 1931 року було наголошено на тому, що після затишшя у безвірницькій роботі, з 1925 року почала організовуватися багатотисячна армія безвірників. У статті було наголошено на завданнях “Товариства безвірників”, якими є “роз’яснення широким масам трудящих, яку контрреволюційну роль відігравали релігійні організації у найскладніші моменти революційної боротьби і як релігія гальмує сучасне соціалістичне будівництво” [7, с.3].

Незважаючи на продукування яскравих атеїстичних гасел на першому Всеукраїнському з’їзді безвірників (Харків, травень 1928 року), заступник завідувачого Агітпропом ЦК К(б)У т. Постоловський наголосив на тому, що “Церква не бажає добровільно поступатися позиціями і намагається затримати неминучий процес розкладу релігійних вірувань. Деінде церковники добились навіть успіху. Найбільш пильної уваги потребує та обставина, що до складу прихожан не належать, як це прийнято вважати, тільки непмани та лавочники, але й значна частина робочих.

У Харкові, наприклад, на 46.693 члени релігійних общин припадає біля 12 тисяч робочих. Із цієї цифри 18 з половиною тисяч мають середню та вищу освіту. Це означає те, що релігійними общинами охоплені не тільки відсталі прошарки населення” [8, с.2].

Висновки вище зазначеного з’їзду підштовхнули безвірників до більш продуктивної діяльності на підприємствах країни. Особливої активізації ця діяльність набувала напередодні і у дні найбільших релігійних свят – Різдва Христового та Великодня. Це було пов’язано із намаганнями запобігти прогулам віруючих робітників у дні згаданих свят.

Зокрема у одеській газеті “Вечірні вісті” у статті “Попівське різдво – на злам” від 20 грудня 1928 року повідомлялося про те, що міське товариство “Безвірник” мобілізує всі лекторські сили пропагандистів-антирелігійників кабінету політпросвітника, наданих райпарткомми, та актив Інституту народної освіти і проведе лекції у робітничих клубах, на заводах і фабриках на теми: “Релігія та культура”, “Релігія та соціалістичне будівництво”, “Чи жив Христос?”, “Релігія та мораль” та ін. Планувалося також проведення вечорів художнього читання, перегляд антирелігійного кіно, екскурсії в музеї та у обсерваторію, вихід газети “Антирелігійний молот”, а також випуск безвірницьким осередком кінофабрики антиріздвяного фільму [9, с.3].

Шпальта газет і у наступні роки використовувалися для закликів виходити на роботу у дні релігійних свят. Наприклад, у замітці “Наша відповідь усім ворогам-релігійникам – одна: всі сили на виконання п’ятиріччя!” надрукованій у різдвяні дні 1931 року у миколаївській газеті “Шлях індустріалізації”, працівники повітряного цеху заводу “61” наголосили, що “досягнення на всіх ділянках народнього господарство СРСР ... викликають опір наших класових ворогів. Адже вороги намагаються зірвати накреслені пляни соціалістичного будівництва. Але найгіршим нашим ворогом є релігія. Тим-то ми, повітряники, закликаємо всіх до стовідсоткової явки на роботу” [10, с.2].

Активізація антирелігійної роботи з середини 1928 року вже через рік дала позитивні результати. За даними миколаївської окружної ради союзу безвірників на 22 травня 1929 року у миколаївській окрузі налічувалося 39 міських, 28 сільських та 8 шкільних безвірницьких осередків, які налічували

2489 членів. Маючи статистичні відомості лише на 957 членів працівники окради зробили висновки про соціальний склад осередків. Лідирували тут саме робітники, їх налічувалося 289, на другому місці були червоноармійці – 264, на третьому – службовці – 231 член [11, арк.2].

У цей же час у Херсоні станом на 15 серпня 1929 року навіть на великих підприємствах, таких як завод ім. Петровського, обозний завод, державна фабрика взуття, формування осередків СБВ відбувалося мляво [12, арк.4]. Безвірницька робота у місті дещо покращилася на початку 1930 року. Активно працював осередок майстерень ім. Комінтерну, котрий створив ударну безвірницьку бригаду, вів боротьбу зі “святковим пияцтвом”, передплатив 80 примірників безвірницьких газет та журналів, вів боротьбу з прогулами під час релігійних свят [13, с.4].

Загалом початок 1930 року на Півдні України ознаменувався збільшенням чисельності безвірників. Наприклад, у Одесі у квітні вже діяло 150 безвірницьких осередків, які налічували майже 15 тис. членів [14, с.3], у Миколаївській окрузі теж діяло 150 осередків, які налічували біля 10 тис. членів. Однак збільшення кількості членів не означало покращення якості атеїстичної роботи – діяльність активувалася переважно під час Різдва Христового та Великодня, було слабе керування з боку райпарткомів, були слабо розвинені змагання між осередками [15, с.3].

Одним із лідерів безвірницької роботи на підприємствах Півдня України був миколаївський завод ім. А.Марті. Станом на грудень 1930 року його спілка войовничих безвірників нараховувала 1800 членів, на заводі діяло 12 ударницьких бригад, його безбожники допомагали організовувати безвірницькі осередки на інших підприємствах та на селі, займалися поширенням антирелігійної літератури. Проте, і мартівці мали свої недоліки: робота проводилася мляво, атеїстичні кутки виглядали “сумно”, був зафіксований випадок, коли працівник одного з цехів Литвиненко заявив: “Коли в нас у цеху зорганізують ударну бригаду безвірників беру розрахунок”, бригаду так і не організували [16, с.4]. У вересні 1931 року одну з бригад, котру організував безвірник т. Дмитрієв, під час того як він хворів, “розігнали”, цех мотивував це тим, що “нема часу такими справами займатися” [17, с.3]. А вже 30 вересня 1932 року у миколаївській газеті “Шлях індустріалізації” вийшла стаття М. Гуріча “За рішучий злам на антирелігійному фронті” де він констатував: “Безвірницька робота на комбінаті “Марті” розвалилася щент”. Таку ситуацію робітники пояснювали наступним чином: “не до безвірницької роботи, коли треба перевиконувати промфінплан”. Автор статті зазначив також те, що не існує “жодного осередку в місті, жодної профспілкової організації на місцях, яка б по серйозному підійшла до [атеїстичної] справи” [18, с.4].

Занепад антирелігійної роботи з 1932 року був зафіксований і у інших містах, наприклад у Херсоні на бавовноочисному заводі та на фабриці ім. Войкова можна було констатувати, що “масова антирелігійна робота не проводиться” [19, с.2].

На початку 1937 року прокурор УРСР Г. Железнодорожський констатував “занепад агітаційної антирелігійної роботи” та, зокрема, відзначав, що на Одещині “пожвавлення релігійної та контрреволюційної роботи церковників помічено по 20 районах, в яких мали місце відкрита агітація про відкриття церков...” [20, арк.5].

Можна зробити висновок про те, що розгортання атеїстичної роботи на підприємствах Півдня України у 20-ті – 30-ті рр. XX ст. лише на окремих із них і лише у певний час (з другої половини 1928 р. до 1932 р.) досягало певних результатів. Серед причин занепаду антирелігійної справи можна виділити відсутність стимулювання ентузіазму серед широких мас робітництва, обмаль вільного часу через великий обсяг професійної роботи, а також те, що світогляд людини є сталою категорією, котру трансформувати дуже важко.

Джерела та література

1. Декреты Советской власти. – М., 1957. – Т. 1.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. 778. – Оп. 1. – Спр. 7.
3. Цыпин Владислав. История русской церкви 1917-1997. Книга девятая. – М, 1917.
4. Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006.
5. Слезив А. Воинствующий атеизм в СССР во второй половине 1920-х годов // Вопросы истории. – 2005. – № 9.
6. Журба А. Кружок “Безбожник” // Херсонский коммуналь. – 1925. – 24 февраля (№ 44 (908)).
7. Стройте армию безбожников // Красный Николаев. – 1928. – 8 января (№ 2104).
8. Наступлению церковников дать решительный отпор // Красный Николаев. – 1928. – 13 мая (№ 2207).
9. Поповское рождество – на слом // Вечерние известия (Одесса). – 1928. – 20 декабря (№1814).
10. Наша відповідь усім ворогам-релігійникам – одна: всі сили на виконання п'ятирічки! // Шлях індустріалізації. – 1931. – 8 січня (№2994).
11. ДАМО. – Ф. 99. – Оп. 1. – Спр. 231.
12. Державний архів Херсонської області. – Ф. 608. – Оп. 2. – Спр. 54.
13. Осередки войовничих безвірників пожвавили свою роботу // Наддніпрянська правда. – 1930. – 8 січня (№2(556)).
14. Антирелигиозную работу на ударные темпы // Вечерние известия (Одесса). – 1930. – 20 апреля (№2236).

15. Развернутым фронтом – в наступление на твердыни реакции и мракобесия // Красный Николаев. – 1929. – 13 декабря (№2684).
16. Антиріздвяні дні – дні ударництва. Антирелігійну роботу на “Марті” – на рейки посякденности // Шлях індустріалізації. – 1930. – 26 грудня (№ 2984).
17. Антирелігійники – на передові позиції войовничого атеїзму! // Шлях індустріалізації. – 1931. – 9 вересня (№3197).
18. Гуріч М. За рішучий злам на антирелігійному фронті // Шлях індустріалізації. – 1932. – 30 вересня (№3502).
19. Посилити антиріздвяну кампанію // Наддніпрянська правда. – 1932. – 4 січня (№ 3 (1153)).
20. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр.7105.

Summary

In this article, based on the materials of state archives and local newspapers at first is examined the problem towards peculiarities of forming, typical trends of using and reasons for decay of atheistical work at the South of Ukraine in the 20-th – 30-th years of 20-th century.

А. Є. Ігнатуша

ЧОМУ БУЛИ ЗАКРИТІ ПРОТЕСТАНТСЬКІ ЖУРНАЛИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1928 р.?

Питання нетривалості історії протестантської періодики в Україні доби релігійного непу ще не знаходить належного висвітлення на сторінках наукової літератури. Хоча до характеристики її ролі у духовному житті суспільства дослідники звертаються все частіше (С.І. Головащенко [1, с.275-277], А.Є. Ігнатуша [2, с.91-10; 3, с.65-72; 4, с.262-266], Р.А. Сітарчук [5, с.106-115]). Актуальність цього питання зростає. У цьому відношенні історичну свідомість спонукає сучасне релігійне відродження, складовою часткою якого є примноження прихильників протестантизму в Україні та розвиток сучасної періодики конфесій.

Наскільки залежним у 20-ті рр. ХХ ст. було припинення видань протестантських конфесій від внутрішніх – конфесійних, та зовнішніх – державно- чи соціокультурних чинників? Спробуємо відповісти на поставлене запитання у даному повідомленні. При цьому будемо спиратися на джерельну базу – протестантські журнали, які виходили 1928 р., а також дослідження з історії церкви в Україні, у яких аналізується характер державно- і суспільно-церковних зв'язків цього часу.

У 1928 р. на теренах України видавалося кілька періодичних видань протестантських конфесій, а саме – журнали «Баптист Украины» – орган Всеукраїнського союзу об'єднань християн-баптистів, «Евангелист» – орган християн євангельської віри (п'ятидесятників), «Благовестник» – орган Всеукраїнського об'єднання адвентистів сьомого дня. Ці журнали видавалися поряд із виданнями православних конфесій – «Церква й Життя» (орган Української автокефальної православної церкви) та «Український Православний Благовісник» (орган Української синодальної церкви). Отже, якщо станом на 1913 р. по всій Російській імперії діяло 8 «сектантських» видань [6, с.146], то в 1928 р. тільки у Радянській Україні три протестантські конфесії видавали свої журнали.

Видання мали відносно невеликі тиражі. Зокрема, журнал «Баптист Украины» виходив накладом у 5 тис. прим. (останні два номери 1928 р. у зв'язку із фінансовою скрутою – 3 тис. прим.). У складі Всеукраїнського союзу об'єднань християн-баптистів (ВСХБ або ВСОБ) діяла німецька секція, якій також було надано дозвіл на видання друкованої продукції. На нашу думку, свою роль в отриманні цього дозволу відіграла державна політика коренізації – бо всі видання німецької секції велися рідною мовою. Це давало владі змогу вважати такий стан речей проявом державної політики розвитку та задоволення культурних потреб національних меншин. Видання секцією релігійних календарів, збірок проповідей і пісень, а також власної газети «Der Familienfreund» («Дер Фамілієнфрейнд») суттєво укріплювало баптистський німецькомовний осередок ВСХБ. Газета мала дуже великий, з огляду на мовну обмеженість своєї аудиторії, наклад – 4 тис. прим. Таким чином, ВСХБ була за кількістю друкованої продукції абсолютним лідером українських протестантських церков.

Журнал «Благовестник» мав наклад 3 тис. прим. (з середини 1928 р., за жорстких економічних умов, наклад зменшився до 2 тис. прим.). Орган п'ятидесятників «Евангелист» – 3 тис. прим.

Наклад протестантських журналів перевищував наклад православних конфесій, які на порядок були більшими від протестантів за числом громад та чисельністю своїх членів. Відомо, що автокефалістський журнал «Церква й Життя» видавався меншими тиражами. У 1927 р. він мав 1200 прим. У 1928 р. останній № 7 вийшов удвічі більшим – накладом 2500 прим. [7, с.464; 8, с.148]. Орган Української синодальної церкви «Український Православний Благовісник» у 1928 р. також виходив накладом 2,5 тис. прим. [9, с.15].

Протестантські журнали друкували у державних друкарнях. Своєї поліграфічної бази релігійні організації не мали. Для адвентистського журналу «Благовестник» зазвичай це був Державний трест «Київ-друк», київські 8-ма друкарня та книгодрукарня по вул. Толстого, 5. Редколегія робила спроби